

ΝΕΣΤΩΡ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

**ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ**

Ανάτυπο από το έργο:

*Π. Κακκαλή, Ν. Κουράκη, Αντ. Μαγγανά και Ι. Φαρσεδάκη, Ποινικός Κώδικας.
Σχόλια – Νομολογία, β' έκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2000.*

ΑΘΗΝΑ, Απρίλιος 2000

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*

του Νέστορα Ε. Κουράκη

Καθηγητή της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Οι απαρχές της συνταγματικής ιστορίας στη νεότερη Ελλάδα πρέπει ν' αναζητηθούν στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, η οποία δημιούργησε την ανάγκη μιας συνταγματικής οργάνωσης του υπό σύσταση ελληνικού κράτους, έτσι ώστε να επιτευχθεί η εύρυθμη διοικητική λειτουργία του κατά ενιαίο τρόπο και η προς τα έξω εμφάνισή του ως συντεταγμένης πολιτείας.

Οι πρώτες απόπειρες προς αυτήν την κατεύθυνση, αλλά σε τοπικό επίπεδο, ήταν δύο συνταγματικά κείμενα: Ο «Οργανισμός της Προσωρινής Διοικήσεως της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος», που προετοιμάσθηκε με την ενεργό συμβολή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και ψηφίσθηκε από συνέλευση προκρίτων και καπεταναίων στο Μεσολόγγι την 9η Νοεμβρίου 1821, και η «Νομική Διάταξις της Άνατολικής Χέρσου Ελλάδος», με πρωτεργάτη τον Θεόδωρο Νέγρη (ψηφίσθηκε από συνέλευση στην Αμφισσα την 15η Νοεμβρίου 1821). Από τις συνελεύσεις αυτές συστήθηκαν και αντίστοιχες τοπικές αρχές. Ακολούθησε λίγο αργότερα, την 1η Ιανουαρίου 1822, η ψήφιση στο χωριό Πιάδα (σημερινή Νέα Επίδαιρος) του πρώτου Συντάγματος της Ελλάδας από μία Εθνοσυνέλευση 59 πληρεξουσίων από όλες σχεδόν τις επαναστατημένες περιοχές της χώρας. Το Σύνταγμα αυτό, που ονομάσθηκε «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος» ή «Πολίτευμα της Επιδαύρου», καταρτίσθηκε κυρίως από τον Μαυροκορδάτο και τον Νέγρη, επάνω σε φιλελεύθερα και δημοκρατικά πρότυπα (με επιδράσεις από τα γαλλικά Συντάγματα 1793 και 1795 και από τα Συντάγματα της Ισπανίας (1820) και της Νεαπόλεως (1820) - πρβλ. μελέτη του Αλ. Σβάλου στην Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών 2, 1935, 737-747: 742), αν και κατ' ουσίαν δεν έθιξε το τότε υφιστάμενο ολιγαρχικό σύστημα εξουσίας των προκρίτων. Παρόμοιος με το Πολίτευμα της Επιδαύρου υπήρξε και ο «Προσωρινός Οργανισμός της Νήσου Κρήτης», που υπογράφηκε από τους πληρεξουσίους της Κρήτης στο χωριό Αρμένοι του Αποκόρωνα Χανίων, τον Μάιο 1822.

2. Το Πολίτευμα της Επιδαύρου παρουσίασε στην εφαρμογή του προβλήματα δυσλειτουργίας, κυρίως λόγω της απόλυτης ισοδυναμίας που θέσπιζε (για λόγους εξισορρόπησης των υφισταμένων πολιτικών αντιθέσεων) στις νομοθετικές αρμοδιότητες των δύο σωμάτων της «Διοικησης», δηλ. του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού. Για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων συνήλθε στο Άστρος της Κυνουρίας τον Μάρτιο 1823 η Β' Εθνική Συνέλευση, η οποία προέ-

* Σημαντική υπήρξε, κατά την τελική διατύπωση αυτού του κειμένου, η συμβολή του κ. Αντώνη Παντελή, Καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στον οποίο απευθύνονται και από τη θέση αυτή θερμές ευχαριστίες.

βη σε αναθεώρηση του αρχικού Συντάγματος, κυρίως καταργώντας τη νομοθετική ισοδυναμία των δύο σωμάτων υπέρ του Βουλευτικού (πρβλ. N. Kaltchas, *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, New York: Columbia Univ. Press, 1940, σελ. 48 επ.). Το νέο Σύνταγμα ονομάσθηκε «**Νόμος της Επιδαύρου, ήτοι Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος**». Πάντως και το Σύνταγμα αυτό, λόγω της πολυαρχίας που επίσης εθέσπιζε και των αμείωτων πολιτικών αντιπαραθέσεων που επηρέαζαν την εφαρμογή του, όχι μόνο δεν συνέτεινε τελικά στην ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, αλλ' αντίθετα διευκόλυνε την πλήρη ρήξη και σύγκρουση των δύο σωμάτων, κατ' επέκταση, δε, την εμπλοκή της χώρας σε καταστρεπτικούς εμφυλίους πολέμους.

3. Η δίεξοδος από την κρίση αναζητήθηκε έτσι στην «ενός ανδρός αρχή»: Τον Μάρτιο 1827 η Γ' Εθνική Συνέλευση με ενέργειες του Θ. Κολοκοτρώνη αποφάσισε να ανατεθεί η εκτελεστική εξουσία σε ένα άτομο, και ως τέτοιο επελέγη λίγο αργότερα, την 3η Απριλίου 1827, ο Ιωάννης Καποδίστριας. Η νέα δομή του κράτους αποκρυσταλλώθηκε τον Μάιο 1827 στο λεγόμενο **Σύνταγμα της Τροιζήνας** ή «**Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος**». Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα αξιόλογο για την εποχή του νομοθέτημα, κατά Σβώλον «το τελείωτερον των Συνταγμάτων της Επαναστάσεως» (Αλεξ. Σβώλου, *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*. Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952, Αθήνα: Στοχαστής, 1972, σελ. 26.). Αυτό εμπνέεται από γνήσιες δημοκρατικές ιδέες (με το άρθρο 5 θεσπίζεται για πρώτη φορά η αρχή της κυριαρχίας του έθνους), και παράλληλα, σύμφωνα με τα πρότυπα του αμερικανικού συντάγματος 1787, επιχειρεί να εναρμονίσει την ανάγκη για ισχυρή εκτελεστική εξουσία με την υποχρέωση για άσκηση ελέγχου σ' αυτήν την εξουσία από τις άλλες συντεταγμένες λειτουργίες και για οριοθέτησή της σε δημοκρατικό πλαίσιο. Ωστόσο, το Σύνταγμα της Τροιζήνας δεν επέπρωτο να εφαρμοσθεί: Λίγες ημέρες μετά την έλευσή του στην Ελλάδα, τον Ιανουάριο 1828, ο Καποδίστριας απέστειλε προς τη Βουλή απόρρητη επιστολή, με την οποία εζήτησε και επέτυχε την αναστολή εφαρμογής του ενλόγω Συντάγματος (βλ. σχт. έγγραφα στο έργο Αντ. Παντελή, Στ. Κουτσουμπίνα, Τρ. Γεροζήση, Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τ. Α' Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 42 επ.). Έκτοτε η χώρα κυβερνήθηκε υπό καθεστώς δημοκρατικού καισαρισμού (πρβλ. Αντ. Παντελή, Ζητήματα Συνταγματικών Επιφυλάξεων, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1984, σελ. 70 επ.).

4. Ακολούθησε η δολοφονία του Καποδίστρια (Σεπτέμβριος 1831) και περίοδος ανώμαλων εσωτερικών εξελίξεων και αναρχίας, κατά τη διάρκεια της οποίας συγκλήθηκε η Ε' Εθνική Συνέλευση αρχικά στο Άργος και έπειτα στο Ναύπλιο, τον Μάρτιο 1832 (είχε προηγηθεί τον Ιούλιο 1829 η σύγκληση της Δ' Εθνικής Συνέλευσης, η οποία είχε νομιμοποιήσει «δημοκρατικά» την εξουσία του Καποδίστρια). Ψηφίσθηκε τότε, την 15η Μαρτίου 1832, ένα ακόμη **Σύνταγμα**, που αποκλήθηκε «**Ηγεμονικό**», διότι προέβλεπε κληρονομικό ανώτατο άρχοντα τον «**Ηγεμόνα**» (ως κρατικό όργανο, πάντως, που αντλούσε την εξουσία του από λαϊκή συντακτική εξουσία). Και αυτό όμως το Σύνταγμα δεν ίσχυσε ποτέ, διότι στο μεταξύ οι «προστάτιδες» δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, με τη Συνθήκη του Λονδίνου (25.4/7.5.1832) συμφώνησαν να προσφερθεί η «δια-

δοχική κυριαρχία της Ελλάδος» στον Βαυαρό βασιλόπαιδα Όθωνα (πρβλ. Σ.Θ. Λάσκαρι, Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1914, Αθήναι: Τζακάς - Δελαγραμμάτικας, 1947, σελ. 46 και Σπ. Μαρκεζίνη, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, Αθήναι: Πάπιαρος, τ. Α', 1966, σελ. 95 και 366 επ.), πράγμα το οποίο αποδέχθηκε και η Ελλάδα με το Ψήφισμα Β' της Δ' κατά συνέχειαν Εθνικής Συνέλευσής της.

5. Πράγματι ο Όθων έφθασε στην Ελλάδα την 25η Ιανουαρίου 1833, αλλ' έως την ενηλικίωσή του, το 1835, η χώρα κυβερνήθηκε από τριμελή Αντιβασιλεία, τα μέλη της οποίας μάλιστα, αποσαφηνίζοντας τις προθέσεις τους, εξέδωσαν αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων τους διάγγελμα που άρχιζε με τη χαρακτηριστική φράση «Όθων ο Α' ελέω Θεού Βασιλεύς της Ελλάδος». Εθεσμοποιείτο έτσι η **απόλυτη μοναρχία** που αντλεί τη δύναμη της απ' ευθείας από τον Θεό (και όχι από τον λαό) και που δεν δεσμεύεται από κανόνες δικαίου, εκτός από εκείνους που θέτει ο ίδιος ο μονάρχης. Σύνταγμα κατά την περίοδο αυτή δεν υπάρχει. Η ίδια κατάσταση εξακολουθεί και μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, αλλ' η ογκούμενη δυσαρέσκεια των πολιτών και η απροθυμία του Όθωνα να δεχθεί κάποιες στοιχειώδεις «πολιτειακές μεταρρυθμίσεις» που του προτάθηκαν από τον Αλ. Μαυροκορδάτο, πρωθυπουργό κατά το 1841 (βλ. Παύλου Β. Πετρίδη, Ελληνική Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία. Ανάλεκτα, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1989, σελ. 57-65: 60 επ.), οδηγεί τελικά στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και στη συνακόλουθη κατάρτιση και ψήφιση από την «Εθνική Συνέλευση της Γ' Σεπτεμβρίου» του **Συντάγματος 1844**, με γενικό εισηγητή τον Λέοντα Μελά και κατά τα πρότυπα του γαλλικού συντάγματος («Χάρτη») 1830, δευτερευόντως, δε, του βελγικού συντάγματος 1831.

6. Έκτοτε στην Ελλάδα εγκαθιδρύθηκε το πολίτευμα της **συνταγματικής μοναρχίας**. Σύμφωνα με αυτό ο βασιλιάς, αν και δεν μπορεί μόνος του να καταργήσει ή να αναθεωρήσει το Σύνταγμα (απαιτείται η σύμπραξη με τον Λαό), ωστόσο είναι το ανώτατο και κυριάρχο όργανο του κράτους, το όργανο από το οποίο πηγάζει κάθε σχεδόν εξουσία. Εστω δηλ. και αν η εξουσία αυτή ασκείται από άλλα όργανα (Υπουργός, Γερουσία, Δικαστές), ο βασιλιάς είναι εκείνος που τα διορίζει. Ακόμη και η εκλεγόμενη από τον λαό Βουλή, κατά την άσκηση της νομοθετικής της εξουσίας, υπόκειται σε σημαντικούς περιορισμούς, λόγω της εξουσίας του βασιλιά να αναλαμβάνει νομοθετικές πρωτοβουλίες, να κυρώνει τους νόμους και να διαλύει την ίδια τη Βουλή κατά το δοκούν. Το συγκεντρωτικό αυτό θεσμικό πλαίσιο, σε συνδυασμό με τη σχολαστική ιδιοσυγκρασία του Όθωνα και την τάση του να αναμειγνύεται συνεχώς στα πολιτικά πράγματα της χώρας, ακόμη και με πιέσεις για ακύρωση εκλογής βουλευτών που δεν του ήταν αρεστοί, υπονόμευσε τον ίδιο του τον θρόνο και προκάλεσε τελικά την επαναστατική εξέγερση του 1862, που είχε ως επακόλουθο την ανατροπή του.

7. Ακολουθεί νέα περιόδος εσωτερικών ανωμαλιών, η οποία τερματίζεται με την έλευση στην Ελλάδα προς ανάληψη βασιλικών καθηκόντων, έπειτα από ομόφωνη ψήφο της Β' Εθνικής Συνέλευσης, ενός νεαρού δανού πρίγκηπα από

τον πρωσικό δουκικό οίκο των Γκλύκσμπουργκ, που έμελλε να βασιλεύσει στην Ελλάδα επί σχεδόν 50 χρόνια υπό το όνομα «Γεώργιος Α'». Αξιοσημείωτο είναι ότι ο νέος βασιλιάς θεωρεί τον εαυτό του ως «Βασιλέα των Ελλήνων» (και όχι ως «Βασιλέα της Ελλάδος», όπως αντίθετα αυτοχαρακτηρίζοταν ο 'Οθων). Εξάλλου, ήδη στην προκήρυξή του προς τον ελληνικό λαό επ' ευκαιρία της ορκωμοσίας του, την 19η Οκτωβρίου 1863, ο Γεώργιος επόνισε ότι ανεβαίνει στον θρόνο «εφ' όν με εκάλεσε η ψήφος υμών» (θεωρούσε δηλ. ως πηγή της εξουσίας του τον λαό) και ότι όχι μόνο θα σεβασθεί και θα τηρήσει «ευσυνειδότως τους Νόμους υμών και προ πάντων το Σύνταγμα, τον ακρογωνιαίον λίθον του νέου ελληνικού πολιτεύματος, αλλά θέλω σεβασθή και θέλω ασκηθή όπως αγαπώ τους θεσμούς υμών, τα ήθη σας, την γλώσσαν υμών, παν ό,τι υμείς αυτοί λατρεύετε, ως ήδη αγαπώ υμάς αυτούς» (βλ. Αντ. Παντελή/Στ. Κουτσουμπίνα/Τρ. Γεροζήση, τ. Α', όπ., σελ. 296-297). Στο πλαίσιο αυτού του πνεύματος το πολίτευμα που καθιερώθηκε από την έναρξη της βασιλείας του Γεωργίου ήταν η **βασιλευμένη δημοκρατία**, με την έννοια ότι το πολίτευμα αυτό θεμελιώνεται πλέον στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 21 του **Συντάγματος 1864**, που ψηφίσθηκε από την ανωτέρω Β' Εθνική Συνέλευση με εισηγητή τον επιφανή συνταγματολόγο Νικόλαο I. Σαρίπολο και που αποκρυστάλωσε αυτές τις τάσεις (με επιδράσεις και από το βελγικό σύνταγμα 1831), «άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Εθνους, ενεργούνται δε καθ' όν τρόπον ορίζει το Σύνταγμα». Με το ίδιο σύνταγμα καθιερώνεται το «τεκμήριο της αρμοδιότητας» υπέρ του λαού (άρθρο 44), εισάγεται η καθολική μυστική ψηφοφορία (άρθρο 66 - πρβλ. γι' αυτήν Γ.Χ. Σωτηρέλη, Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909, Αθήνα: Θέμελιο, 1991, σελ. 45 επ.) και ορίζεται ότι την αρμοδιότητα για την αναθεώρηση του Συντάγματος (ως προς τα μη θεμελιώδη άρθρα του) έχει μόνον η αντιπροσωπεία του λαού (Βουλή) και όχι ο βασιλιάς (άρθρο 107). Περαιτέρω, θεσπίζεται το ανεύθυνο και απαραβίαστο του βασιλιά, του οποίου οι πράξεις υπογράφονται από τους αρμόδιους και υπεύθυνους υπουργούς (άρθρα 29, 30), ενώ παράλληλα καταργείται ο θεσμός της Γερουσίας (η οποία επί 'Οθωνα λειτουργούσε με μέλη διορισμένα από αυτόν) και αναβαθμίζεται η Βουλή σε λαϊκή δύναμη αντίρροπη προς τις εξουσίες του βασιλιά. Τέλος, βελτιώνεται ουσιαστικά η θέση και η έκταση της προστασίας των ατομικών δικαιώματων και ελευθεριών (π.χ. καθιέρωση των δικαιωμάτων για πραγματοποίηση συναθροίσεων και για σύσταση συνεταιρισμών).

8. Και ο βασιλιάς Γεώργιος Α', κυρίως κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, άσκησε πολλές φορές τα καθήκοντά του με τρόπο αυθαίρετο, αναθέτοντας συχνά την πρωθυπουργία σε άτομα της αρεσκείας του. Η κατάσταση αποσαφηνίσθηκε σημαντικά τον Απρίλιο 1875, όταν ο βασιλιάς αναγκάσθηκε να αναθέσει τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης στον Χαρύλαο Τρικούπη. Ο τελευταίος, έχοντας ήδη αμφισβητήσει με παρρησία στα πολύκροτα άρθρα του «Τις πταίει;» και «Παρελθόν και Ενεστώς» (εφημ. «Καιροί» της 29.6.1874 και της 9.7.1874 - βλ. Γρ. Δαφνή, Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα, 1821-1961, Αθήνα: Γαλαξίας, 1961, σελ. 71 επ.) τις αυθαίρετες παρεμβάσεις του βασιλιά στην πολιτική ζωή, αποφάσισε να θέσει τέρμα στη σχετική συνταγματική ασάφεια. Έτσι, στον λόγο

του θρόνου που συνέταξε ο Τρικούπης και εκφώνησε ο βασιλιάς την 11η Αυγούστου 1875, καθιερώθηκε για πρώτη φορά η «αρχή της δεδηλωμένης», κατά την οποία όσοι θα εκαλούντο εφεξής να αναλάβουν την κυβέρνηση θα έπρεπε «ως απαραίτητον προσόν» να έχουν «την δεδηλωμένην προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειονοψηφίας των αντιπροσώπων του έθνους» και επομένως θα έπρεπε η ανάδειξη της κυβέρνησης να γίνεται με τη σύμφωνη γνώμη της Βουλής (Αντ. Παντελή, Στ. Κουτσουμπίνα, Τρ. Γεροζήση, τ. Α', όπ., σελ. 488-489· πρβλ. Ανδρ. Δημητρόπουλου, Η αρχή της δεδηλωμένης, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991, σελ. 5 επ.: επίσης: Ανδρ. Ν. Λοβέρδου, Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας [1828-1975], Αθήνα / Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, σελ. 62: «Η καθολική ψηφοφορία και το Σύνταγμα του 1864 με την αρχή της “Δεδηλωμένης” αποτελούσαν ένα πλούσιο και ευρύ πολιτικό εποικοδόμημα, που στηριζόταν όμως σε μία μικρή, στενή, ανοργάνωτη και κυριαρχούμενη από τον αναλφαβητισμό βάση»).

9. Το Σύνταγμα του 1864, όπως τελικά διαμορφώθηκε ως προς την πρακτική του εφαρμογή με την ερμηνευτική διακήρυξη περί αρχής της δεδηλωμένης και τη συνακόλουθη εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα, συνέχισε να διέπει την ελληνική πολιτική ζωή καθ' όλη σχεδόν τη μακρά περίοδο βασιλείας του Γεωργίου Α', έως το αναίμακτο στρατιωτικό κίνημα του Γουδί (Αύγουστος 1909). Το τελευταίο ανέτρεψε το πολιτικό σκηνικό και έφερε στην εξουσία τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ως εκφραστή των προσδοκιών και των επιδιώξεων της τότε ανερχόμενης αστικής τάξης. Κυρίως απέβλεψε τότε ο Βενιζέλος στη δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων για την ανάπτυξη εκ μέρους των πολιτών ακώλυτης κοινωνικοοικονομικής δραστηριότητας, με μόνο περιορισμό τον Νόμο, και χωρίς πλέον τα προνόμια και την ευνοιοκρατία που επικρατούσαν έως τότε (πρβλ. Νικ. Αλιβιζάτου, Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, τεύχ. Α', Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1981, σελ. 107). Καρπός αυτού του ανανεωτικού και εκσυγχρονιστικού πνεύματος υπήρξε το **Σύνταγμα του 1911**, του οποίου η θέσπιση ξεκίνησε με την Α' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή και ολοκληρώθηκε από τη Β' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή. Κυρίαρχος κατά την επεξεργασία του Συντάγματος αυτού υπήρξε, όπως ήταν φυσικό, ο ρόλος του Ελ. Βενιζέλου. Οπωσδήποτε, το Σύνταγμα 1911 δεν διακρίνεται για τον ριζοσπαστισμό του. Επέτυχε όμως να θέσει τις βάσεις για το «Κράτος Δικαίου» και στην Ελλάδα, να τονώσει τον φιλελεύθερο δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος και να προωθήσει την ιδέα του εκσυγχρονισμού της κρατικής μηχανής (Αρ. Μάνεση, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Α', Αθήναι/Θεσσαλονίκη: Αφοί Σάκκουλα, 1967, σελ. 219). Με τις διατάξεις του επιδιώχθηκε έτσι η εξασφάλιση της μονιμότητας των διοικητικών υπαλλήλων (άρθρο 102) και της ισοβιότητας των αρεοπαγίτων, εφετών και πρωτοδικών (άρθρα 88,90), ο έλεγχος του κύρους των βουλευτικών εκλογών από ειδικό δικαστήριο (και όχι πλέον από την ίδια τη Βουλή) (άρθρο 73), η δημιουργία Δικαστηρίου Συγκρούσεως Καθηκόντων, Δικαστηρίου Αγωγών Κακοδικίας και ανώτατου διοικητικού δικαστηρίου, του Συμβουλίου της Επικρατείας (άρθρα 101,103, 82 επ.), η παροχή πρόσθετων νομικών εγγυήσεων για την προστασία των ατομικών ελευθεριών (π.χ. του ασύλου

της κατοικίας, κατ' άρθρο 12), η καθιέρωση της υποχρεωτικής και δωρεάν στοιχειώδους εκπαίδευσης (άρθρο 16) κ.λπ.

10. Η ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος υπό το νέο Σύνταγμα προσέκρουσε αρκετά γρήγορα σε σημαντικές δυσχέρειες, λόγω της σύγκρουσης που σημειώθηκε από το 1915 και μετά ανάμεσα στον βασιλιά Κωνσταντίνο Α' (που είχε διαδεχθεί τον δολοφονηθέντα πατέρα του Γεώργιο Α' το 1913) και στον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Η σύγκρουση αυτή, που κατ' επίφαση αφορούσε την είσοδο ή μη της Ελλάδας παρά το πλευρό των Αγγλογάλλων στον διεξαγόμενο τότε Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτέλεσε κατ' ουσίαν την απαρχή μιας ολόπλευρης αναμέτρησης ανάμεσα στις δυνάμεις του πολιτικού κόσμου που ασκούσαν την εξουσία έως το 1909 υπό την κυρίαρχη επίδραση του βασιλιά και στις νέες πολιτικές δυνάμεις που συσπειρώθηκαν γύρω από τον εκσυγχρονιστή Ελευθέριο Βενιζέλο. Στο πλαίσιο αυτής της σύγκρουσης ο Βενιζέλος, αν και διέθετε την πλειονοψηφία στη Βουλή, αναγκάσθηκε δύο αλλεπάλληλες φορές να παραιτηθεί (21.2.1915 και 5.10.1915), τη δεύτερη μάλιστα κατόπιν νέων νικηφόρων γι' αυτόν εκλογών, λόγω της διαφωνίας του προς τον βασιλιά. Βεβαίως, η κρίση υποβοήθηκε και από το ίδιο το Σύνταγμα, το οποίο δεν προέβλεπε ρητούς περιορισμούς στο δικαίωμα του βασιλιά να διαλύει τη Βουλή και να παύει τους υπουργούς του (πρβλ. άρθρα 37 και 31 Συντ. 1911) καθώς και από την έως τότε κοινοβουλευτική πρακτική, η οποία δεν έθετε όρια σ' ένα τέτοιο δικαίωμα (πρβλ. Γ.Δ. Δασκαλάκη, Ελληνική Συνταγματική Ιστορία 1821-1935, Αθήνα: Νομικόν Ν. Σάκκουλα, 1952, σελ. 78). Πάντως είναι προφανές ότι κατά τις σύγχρονες τουλάχιστον αντιλήψεις (αλλά και κατά την τότε θεωρία και πρακτική άλλων ευρωπαϊκών χωρών) η διάλυση της Βουλής από τον βασιλιά λίγο μετά την ανάδειξή της μέσω λαϊκής ετυμηγορίας έρχεται σε ευθεία αντίθεση προς βασικές αρχές του Συντάγματος και ιδίως προς την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

11. Όπως και αν έχει το πράγμα, ο εθνικός διχασμός που επακολούθησε ως αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης μετάξυ φιλοβασιλικών και βενιζελικών και που έμελλε να διαρκέσει επί πολύ, οδήγησε τις αντίπαλες παρατάξεις, κάθε φορά που η μία ή η άλλη βρισκόταν στην εξουσία, σε σοβαρότατες παραβιάσεις τόσο του γράμματος όσο και του πνεύματος των συνταγματικών διατάξεων. Κύριος σκοπός αυτών των παραβιάσεων ήταν η δίωξη των εκάστοτε πολιτικών αντιπάλων και η εδραίωση ενός κομματικού κράτους με στενόν έλεγχο του στρατεύματος, πράγμα το οποίο συνήθως επιτυγχανόταν με τη φαλκίδευση θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών ή συνταγματικών εγγυήσεων, όπως: άρση της ισοβιότητας των δικαστικών λειτουργών και της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων, εκτοπίσεις αντιπάλων, νόθα δημοψηφίσματα, στρατιωτικά πραξικοπήματα, αναστολή άρθρων του Συντάγματος χωρίς τις νόμιμες προϋποθέσεις και διαδικασίες, ποινική δίωξη όσων «διέδιδαν ιδέες» με τις οποίες επιδιωκόταν η μεταβολή του κοινωνικού καθεστώτος, θέσπιση νόμων από την κυβέρνηση χωρίς τη σύμπραξη της Βουλής και απλώς επί τη βάσει κάποιας εν λευκώ νομοθετικής εξουσιοδότησης της Βουλής επί μακρά χρονικά διαστήματα κ.λπ. (πρβλ. αναλυτικά Δημ. Θ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Γ, Αθήνα/Κομοτηνή:

Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1988, σελ. 103 επ.). Βεβαίως, στη συνεχή ανατροφοδότηση αυτών των ανώμαλων καταστάσεων, που προετοίμασαν το έδαφος για τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936, συνέτειναν πλήθος εσωτερικών και εξωτερικών συγκυριών, όπως οι αλλεπάλληλοι πόλεμοι, η επακολουθήσασα μικρασιατική καταστροφή, οι οικονομικές κρίσεις (με αποκορύφωμα εκείνην του 1930 κ.εξ.), οι κοινωνικοί - εργατικοί αγώνες που άρχισαν να σημειώνουν έξαρση σε συνδιασμό με την εκβιομηχάνιση της χώρας, καθώς και η εμφάνιση φασιστικών ή άλλων ολοκληρωτικών καθεστώτων ανά την Ευρώπη του μεσοπολέμου. Στο βάθος ούμως αυτής της αδιάκοπης συνταγματικής και πολιτικής κρίσης διαφαίνονται δύο ειδικότεροι αλλά συναφείς μεταξύ τους πόλοι, γύρω από τους οποίους εκτυλίχθηκε η τότε πολιτική ζωή, δηλ. αφενός η διαιώνιση του εθνικού διχασμού μεταξύ φιλοβασιλικών και βενιζελικών και αφετέρου η ανικανότητα της τότε πολιτικής ηγεσίας να ξεφύγει από την τροχιά των στείρων ιδεολογικών αντιπαραθέσεων (ιδίως ως προς τη μορφή του πολιτεύματος) και να αντιμετωπίσει με πραγματιστικό πνεύμα τα προβλήματα που συνδέονταν με τον εκσυγχρονισμό της χώρας.

12. Επακόλουθο αυτής της κατάστασης υπήρξε η **επανειλημμένη σύσταση συνταγματικών επιτροπών** προς εκπόνηση σχεδίου συντάγματος με αφορμή την εναλλαγή της εξουσίας και η κατ' ουσίαν ανάλωση της δραστηριότητας αυτών των επιτροπών με τη ρύθμιση του λεγόμενου πολιτειακού ή καθεστωτικού ζητήματος, δηλ. του ζητήματος περί του κατά πόσον η χώρα θα έπρεπε να έχει βασιλιά ή προέδρο δημοκρατίας. Αρκεί να σημειωθεί ότι τέτοιες συνταγματικές επιτροπές συγκροτήθηκαν: αμέσως μετά την επικράτηση των φιλοβασιλικών πολιτικών δυνάμεων (το 1920, στο πλαίσιο της Γ' Συντακτικής Συνέλευσης), μετά την επάνοδο στην εξουσία των αντιβασιλικών («Επανάσταση του 1922») και την αποχώρηση του βασιλιά από την Ελλάδα (κατά την περίοδο 1924-1925, στο πλαίσιο της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης, οπότε ψηφίσθηκε και ίσχυσε για λίγους μήνες μετά την ανατροπή της δικτατορίας Παγκάλου το λεγόμενο «θνητιγενές» Σύνταγμα 1925), μετά τη διενέργεια των εκλογών της 7.11.1926 που είχαν ως αποτέλεσμά τον σχηματισμό «οικουμενικής κυβέρνησης» (από τους κόλπους αυτής της Βουλής κυριοφορήθηκε τελικά το Σύνταγμα της 2ας Ιουνίου 1927, αν και η πολιτειακή μορφή -αβασίλευτη δημοκρατία- είχε ήδη αποφασισθεί από το 1924), καθώς και μετά την εξαγγελία από τους αντιβενιζελικούς ότι επρόκειτο να διενεργηθούν εκλογές την 9η Ιουνίου 1935 (πρβλ. διεξοδικότερα: Κ. Λ. Γεωργοπούλου, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, Αθήνα/ Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1993 σελ. 175 επ.).

13. Ειδικότερα, ως προς το **Σύνταγμα 1927** επισημαίνεται ότι τούτο κυρίως επισημοποίησε ορισμένες αρχές που ίσχυαν εθιμικά από παλαιότερα (αρχή της δεδηλωμένης: άρθρο 89, αρχή του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων: ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 5) και αναγνώρισε, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα τα οποία έθετε υπό την προστασία του Κράτους, όπως την ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης (άρθρο 21), την εργασία (άρθρο 22) και τον γάμο (άρθρο 24). Παράλληλα, επανασυνέστησε το αντιπροσωπευτικό σύστημα των δύο νομοθετικών σωμάτων (Βουλής και

Γερουσίας) και προέβλεψε αιρετό ανώτατο άρχοντα, δηλ. Πρόεδρο Δημοκρατίας, ο οποίος μάλιστα είχε αρμοδιότητα, υπό προϋποθέσεις, να εκδίδει νομοθετικά διατάγματα κατόπιν ειδικής εξουσιοδότησης της Βουλής και της Γερουσίας (άρθρο 77).

14. Η ζωή του νέου Συντάγματος 1927 υπήρξε βραχύχρονη και τερματίσθηκε με το πραξικόπημα που οργάνωσε ο Γεώργιος Κονδύλης την 10η Οκτωβρίου 1935, δηλ. λίγους μήνες μετά το αποτυχόν βενιζελικό κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935. Συνεπεία αυτού του πραξικοπήματος καταργήθηκε το πολίτευμα της αβασιλευτης δημοκρατίας, προκηρύχθηκε δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος και επανήλθε σε ισχύ, έως την ψήφιση νέου συντάγματος, το Σύνταγμα 1911. Με την παλινόρθωση της βασιλείας που επακολούθησε και τις εκλογές που διενεργήθηκαν, προέκυψε μία νέα Βουλή, η Γ' Αναθεωρητική Βουλή, που όμως κατ' ουσίαν δεν παρήγαγε έργο. Τον Αύγουστο 1936 καταλύθηκε πραξικοπηματικά από τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τον πρωθυπουργό Ιωάννη Μεταξά το κοινοβουλευτικό πολίτευμα (**δικτατορία της 4ης Αυγούστου 1936**) και για την Ελλάδα αρχίζει μία μακρά περιόδος χωρίς βασικούς συνταγματικούς θεσμούς, με κύριο φορέα εξουσίας «ένα αστυνομικό καθεστώς με ολοκληρωτικές και φασιστικές τάσεις, που (όμως) δεν υλοποιήθηκαν σε βαθμό που να αλλοιώσουν τη δομή του υφιστάμενου κράτους» (Ι. Κολιόπουλος στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σελ. 383). Η αυταρχική αυτή λειτουργία του Κράτους συνεχίσθηκε και στα χρόνια της εχθρικής κατοχής (1941-1944), οπότε, όμως, εκ παραλλήλου προς τις κατοχικές κυβερνήσεις ανέπτυξαν δραστηριότητα και δύο ελεύθερες κυβερνήσεις, δηλ. μία του εξωτερικού υπό τον βασιλιά Γεώργιο Β' και μία, το 1944, του εσωτερικού («Π.Ε.Ε.Α.», δηλ. «Προσωρινή Επιτροπή της Εθνικής Απελευθέρωσης»), την οποία εστήριζαν οι οργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στις ελεγχόμενες από αυτές περιοχές.

15. Μετά την απελευθέρωση, μέσα σε κλίμα γενικότερης εμφυλιοπολεμικής ανωμαλίας και με αποχή του ΚΚΕ και άλλων κομμάτων της αριστεράς, αναδείχθηκε την 31.3.1946 νέα Βουλή, φιλοβασιλικής πλειονοψηφίας, ενώ λίγο αργότερα, την 1.9.1946 διεξήχθη δημοψήφισμα («όχι αδιαβλήτου γνησιότητος», κατά την τότε αντιπολίτευση), που απέληξε υπέρ του βασιλικού θεσμού με ποσοστό 68,4%. Η νέα Βουλή συνήλθε ως Δ' Αναθεωρητική Βουλή με την υποχρέωση να προβεί σε αναθεώρηση των διατάξεων του Συντάγματος «πλην των καθοριζουσών την μορφήν του πολιτεύματος». Προς τον σκοπό αυτό συστήθηκε, δυνάμει του Β' Ψηφίσματος της 12.6.1946, μία συνταγματική επιτροπή, η οποία ολοκλήρωσε τις εργασίες της και κατήρτισε Σχέδιο Συντάγματος τον Μάιο 1948. Ωστόσο η Βουλή δεν προχώρησε το αναθεωρητικό της έργο με βάση αυτό το Σχέδιο, αλλά με βάση το Σύνταγμα 1911. Όταν, δε, διαπιστώθηκε ότι και με τον τρόπο αυτό σημειώνονταν σοβαρές καθυστερήσεις, η Βουλή, δυνάμει του ΞΗ' Ψηφίσματος της 29.7.1949 συνέστησε νέα συνταγματική επιτροπή, η οποία επεξεργάσθηκε και υπέβαλε προς τη Βουλή νέο Σχέδιο Συντάγματος τον Δεκέμβριο 1949. Τελικά το Σχέδιο αυτό ψηφίσθηκε από τη Βουλή που προήλθε από τις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 με μια οριακή πλειονοψηφία και αποτέλεσε το **Σύνταγμα 1952**. Επρόκειτο για ένα Σύνταγμα το οποίο ως προς μεν την

τυπική διαδικασία επιψήφισής του ήγειρε σοβαρότατες ενστάσεις, αφού η ανάθεση της έγκρισης του Σχεδίου από τη νέα Βουλή έγινε με απλό βασιλικό διάταγμα της 30.7.1951 (το Συμβούλιο Επικρατείας με την απόφασή του υπ' αριθμ. 1889/1952 αποφάνθηκε πάντως υπέρ της νομιμότητας της όλης διαδικασίας), ως προς δε το περιεχόμενό του θεωρήθηκε ως αναχρονιστικό και προσκολλημένο στις παρωχημένες αντιλήψεις του Συντάγματος 1911. Λιγοστές μόνον από τις διατάξεις του έφεραν τη σφραγίδα ενός ανανεωτικού πνεύματος, ενώ ελάχιστη φάνηκε να είναι η απήχηση που άσκησαν στη διαμόρφωσή του θεμελιώδη προβλήματα του συνταγματικού βίου της χώρας, όπως π.χ. το πρόβλημα των ορίων του δικαιώματος που έχει ο βασιλιάς να παύει την κυβέρνηση και να διαλύει τη βουλή (οι σχετικές διατάξεις των άρθρων 37 και 31 του Συντάγματος 1911, των οποίων η ασάφεια συνέτεινε αναμφισβήτητα στον εθνικό διχασμό των ετών 1915 κ.εξ., δεν τροποποιήθηκαν ούτε κατά κεραία στο νέο Σύνταγμα 1952, διατηρώντας μάλιστα και την παλαιά τους αριθμηση, με επακόλουθο να δημιουργηθούν και νέα παρόμοια προβλήματα λειτουργίας του πολιτεύματος κατά τη γνωστή περίοδο των «Ιουλιανών», το καλοκαίρι 1965).

16. Παράλληλα, λόγω του τότε εμφυλίου πολέμου (1946-1949) αλλά και αργότερα, η εσωτερική ανωμαλία της χώρας συνεχίσθηκε, με κύρια χαρακτηριστικά να παραγκωνισθεί από τον δημόσιο βίο (με εκτοπίσεις, φυλακίσεις, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων κ.λπ.) ένα μεγάλο μέρος της λεγόμενης αριστερής παράταξης, να διαιωνισθεί έτσι υπό νέα μορφή ο εθνικός διχασμός και να οδηγηθεί τελικά η χώρα σε νέες **συνταγματικές κρίσεις**. Το τελευταίο συνέβη όταν ορισμένοι λαοπρόβλητοι πρωθυπουργοί είχαν το σθένος να διαφωνήσουν, με τον βασιλιά, οπότε και εξαναγκάσθηκαν σε παραίτηση - αρχικά ο Κωνσταντίνος Καραμανής, ο οποίος μάλιστα τον Φεβρουάριο 1963, δηλ. τέσσερις μήνες πριν από τη διαφωνία του με τον τότε βασιλιά Παύλο και την παραίτηση της κυβέρνησής του, είχε καταθέσει στη Βουλή πρόταση για αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος 1952 προς την κατεύθυνση μιας ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας, και στη συνέχεια ο Γεώργιος Παπανδρέου ο οποίος, μετά την παραίτησή του από την πρωθυπουργία την 15η Ιουλίου 1965, έθεσε και δημόσια το συνταγματικό ζήτημα της διαφωνίας του με τον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο Β' ως εξής: «Απλούν και μέγα είναι το ερώτημα, το οποίον έχει τεθή: Ποίος κυβερνά την Ελλάδα; Ο Βασιλεύς ή ο Λαός; Ημείς με την επιστολήν μας προς τον Ανώτατον Έρχοντα, έχομεν δώσει απάντησιν: Εις το Πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, το οποίον είναι το νόμιμον πολίτευμα της χώρας, ο Βασιλεύς βασιλεύει, ο Λαός κυβερνά. Ο Βασιλεύς συμβουλεύει, η Κυβέρνησις αποφασίζει. Εις το Πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας τους Αρχηγούς των Κομμάτων και των Κυβερνήσεων δεν ορίζει η εύνοια της Αυλής. Ορίζει μόνον η εύνοια του Λαού» (βλ. Κ. Λ. Κορέσση, Γεώργιος Παπανδρέου, Η ζωή του, Αθήναι: Πλανήτης, 1966, σελ.478). Οι κρίσεις αυτές έφθειραν, όπως ήταν επόμενο, όχι μόνο το μέλλον του θρόνου, αλλά και την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος γενικότερα. Η κατάσταση μάλιστα επιδεινώθηκε το καλοκαίρι 1965 λόγω της αδυναμίας που σημειώθηκε αρχικά και επί δύο συνεχόμενες φορές να σχηματισθεί από τους κόλπους της τότε Βουλής βιώσιμη κυβέρνηση. Οταν τελικά τούτο επιτεύ-

χθηκε με την οριακή πλειονοψηφία της κυβέρνησης Στεφανοπούλου (Σεπτέμβριος 1965), η κρίση είχε ήδη αρχίσει να βαθαίνει επικίνδυνα και να διαβρώνει τους θεσμούς.

17. Το δυσμενές αυτό κλίμα για το κοινοβουλευτικό σύστημα και για το δημοκρατικό πολίτευμα γενικότερα εκμεταλλεύθηκαν επιδέξια ορισμένοι αξιωματικοί, που προχώρησαν σε κίνημα τη νύχτα της 20ής προς την 21η Απριλίου 1967 και εγκαθίδρυσαν διά της βίας, με αναστολή βασικών άρθρων του Σύνταγματος καί έκδοση συναφών συντακτικών πράξεων, μίαν επτάχρονη **στρατιωτική δικτατορία**. Κατά καιρούς έγιναν προσπάθειες από το στρατιωτικό καθεστώς να εμφανίσει προς τα έξω ένα κάπως δημοκρατικό πρόσωπο, με εξαγγελίες για κατάρτιση νέου συντάγματος (ψηφίσθηκαν με παρωδία δημοψηφίσματος δύο τέτοια «συντάγματα», τον Σεπτέμβριο 1968 και τον Ιούλιο 1973, τα οποία πάντως θεωρήθηκαν από τον Άρειο Πάγο, με τις αποφάσεις του υπ' αριθμ. 486/1968, 512/1968, Ολ 753/1973, Ολ 754/1973 κ.ά, ως έγκυρα). Επίσης για τον ίδιο λόγο έγινε αποχώρηση των πρωτεργατών του κινήματος από το στράτευμα (Δεκέμβριος 1967 και Φεβρουάριος 1968) και τέλος ανάθεση της πρωθυπουργίας και των υπουργικών αξιωμάτων αμιγώς σε πολιτικά πρόσωπα (κυβέρνηση Μαρκεζήνη, τον Οκτώβριο 1973), αλλά με προηγούμενη αναρρίχηση στην Προεδρία της Δημοκρατίας (έπειτα από κατάργηση του πολιτεύματος της βασιλευομένης δημοκρατίας, τον Ιούνιο 1973) του αρχικινηματία Γεωργίου Παπαδοπούλου και μάλιστα με συνταγματική θεσμοθέτηση υπερενισχυμένων γι' αυτόν εξουσιών. Ωστόσο τα «δημοκρατικά» αυτά ανοίγματα του καθεστώτος και η επί θύραις προκήρυξη «εκλογών» δυσαρέστησαν πολλούς από τους στρατιωτικούς που εστήριζαν τον Παπαδόπουλο. Τα γεγονότα του Πολυτεχνείου αποτέλεσαν τελικά τον καταλύτη της ανατροπής του (Νοέμβριος 1973) και έφεραν στην εξουσία μία σκληρότερη ομάδα στρατιωτικών, υπό τον Δημ. Ιωαννίδη, έως τον Ιούλιο 1974, οπότε οι δραματικές εξελίξεις στην Κύπρο οδήγησαν στην οριστική αποσύνθεση της στρατιωτικής κυβέρνησης και στην κατάρρευσή της.

18. Μετά την **επάνοδο της δημοκρατικής ομαλότητας** και τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, επανατέθηκε σε μερική ισχύ το Σύνταγμα 1952 (χωρίς τα θεμελιώδη άρθρα για τη μορφή του πολιτεύματος), διεξήχθησαν εκλογές την 17η Νοεμβρίου 1974 για την ανάδειξη νέας Βουλής και στη συνέχεια, την 8η Δεκεμβρίου 1974, διενεργήθηκε δημοψήφισμα, του οποίου δεν αμφισβητήθηκε η γνησιότητα, και το οποίο απέληξε κατά της βασιλείας και υπέρ της αβασιλευτής δημοκρατίας με ποσοστό 69,2%, όσο δηλ. περίπου ήταν αντιστρόφως το ποσοστό με το οποίο επανήλθε ο βασιλιάς Γεώργιος Β' στην Ελλάδα το 1946... Η Βουλή που προήλθε από τις εκλογές της 17.11.1974 ονομάσθηκε Ε' Αναθεωρητική Βουλή, διότι ένα από τα βασικά της έργα υπήρξε και η κατάρτιση νέου Συντάγματος (κατα κυριολεξία η Βουλή αυτή ήταν Συντακτική διότι και εδώ, όπως και σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις «αναθεώρησης συντάγματος», επρόκειτο για άσκηση πρωτογενούς συντακτικής εξουσίας). Τον Ιανουάριο 1975 από τους κόλπους της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής συγκροτήθηκε με πρόεδρο τον Κωνσταντίνο Τσάτσο συνταγματική επιτροπή, η οποία έχοντας ως βάση ένα κυβερνητικό Σχέδιο

Συντάγματος, προέβη στην κατάρτιση του δικού της Σχεδίου έως το τέλος Μαρτίου. Το τελευταίο αυτό Σχέδιο Συντάγματος συζητήθηκε από την ολομέλεια της Βουλής αμέσως μετά και ψηφίσθηκε με βελτιώσεις στο σύνολό του τον Ιούνιο 1975, οπότε και τέθηκε σε ισχύ.

19. Περίπου δέκα χρόνια αργότερα, το Σύνταγμα αυτό υπέστη ορισμένες **τροποποιήσεις** από την ΣΤ' Αναθεωρητική Βουλή ως προς 11 άρθρα του, σε τρόπο ώστε να περιορισθούν οι θεωρούμενες ως υπέρμετρες (αν και ουδέποτε ασκηθείσες) εξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας (ιδίως εκείνη της έκδοσης πράξεων χωρίς προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, κατ' άρθρο 35 παρ. 2 Συντ. 1975) και να παρεμβαίνει αυτός μόνον «εκεί όπου η λειτουργία των κομμάτων αποδεδειγμένα δεν μπορεί να δώσει λύση σε οποιοδήποτε πολιτικό πρόβλημα» - πρβλ. αγόρευση του Γεν. Εισηγητή της πλειοψηφίας Αναστ. Πεπονή στα *Πρακτικά Βουλής* της 13.1.1986, σελ. 2976). Παράλληλα, με την εν λόγω αναθεώρηση ενισχύθηκαν αντιστοίχως οι εξουσίες του Πρωθυπουργού ως αρχηγού της κοινοβουλευτικής πλειονοψηφίας (βλ. αναλυτικότερα π.χ. *Αρ. Μάνεση*, Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, Θεσσαλονίκη: Παραπηρητής, 1989, Αντ. Παντελή, Οι συνταγματικές ρυθμίσεις του 1986, Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1994 και *Ευ. Β. Βενιζέλου*, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, I, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 69 επ.). Το αναθεωρημένο Σύνταγμα, που ονομάζεται συνήθως «Σύνταγμα 1975/1986», δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως υπό πλήρη μορφή την 14η Μαρτίου 1986. Μάλιστα, η δημοσίευση αυτή έγινε τόσο στην αρχική γλωσσική μορφή του κειμένου, δηλ. στην καθαρεύουσα (ΦΕΚ, Α' 23 της 14.3.1986), όσο και στη μεταγλωτισμένη μορφή του στη δημοτική γλώσσα (ΦΕΚ Α' 24 της 14.3.1986).

20. Το Σύνταγμα 1975/1986, στην πρώτη τουλάχιστον διατύπωση, υπέστη την επίδραση των ιδεών του τότε πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, γι' αυτό και σε πολλά σημεία του περιλαμβάνει ρυθμίσεις που υπήρχαν και στο Σχέδιο Αναθεώρησης Συντάγματος 1963 της τότε κυβέρνησης Καραμανλή (για μία συσχέτιση - σύγκριση των δύο κειμένων βλ. *Νίκης Καλτσόγια - Τουρναβίτη*, Προβληματική της Σύγχρονης Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας 1935-1975, Διδ. Διατριβή, Αθήνα 1981, σελ. 170). Τρεις υπήρξαν οι **βασικές κατευθύνσεις του Συντάγματος 1975**, κατευθύνσεις οι οποίες δεν φαίνεται να εθίγησαν από την αναθεώρηση του 1986: Πρώτον, η διασφάλιση των θεμελιωδών ελευθεριών του ατόμου, έτσι ώστε να λειτουργεί ομαλά η δημοκρατία με άξονες τη συμμετοχή όλων στα κοινά, την ισότητα όλων έναντι του νόμου και την ύπαρξη υπεύθυνων και ελεύθερων πολιτών. Δεύτερον, η πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης, με την έννοια της παροχής ίσων δυνατοτήτων σε όλους τους πολίτες για τη συμμετοχή τους στην παραγωγική προσπάθεια και την εν γένει οικονομική ζωή, όπως και για την εκμέρους τους απόλαυση παροχών τις οποίες το Κράτος τούς εξασφαλίζει κατά λόγο των επιμέρους αναγκών τους (οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα). Και τρίτον, η αρμονική συνεργασία και η κατά το δυνατόν αποδοτικότερη λειτουργία των συντεταγμένων εξουσιών, με ειδικότερο στόχο τη δημιουργία ισχυρής κυβέρνησης και ισχυρού κοινοβουλίου; ώστε ν' ασκούν τα καθήκοντά τους «μετά ταχύτητος και αποφασιστικότητος» (βλ. τη σχετική αγό-

ρευση του Γενικού Εισηγητή της πλειονοψηφίας Δημ. Παπασπύρου ενώπιον της Βουλής στα: *Πρακτικά Βουλής* της 27.3.1975, σελ. 23 επ. και ιδίως σελ. 29 επ. - για τα ειδικότερα γνωρίσματα των Ελληνικών πολιτικών θεσμών που ισχύουν από το 1975 βλ. και *Αρ. I. Μάνεση*, Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα, Αθήνα/Κομοτηνή: A.N. Σάκκουλας, 1987, σελ. 32 επ.).

21. Με αιχμή του δόρατος τις τρεις αυτές κατευθυντήριες αρχές και με αξιοποίηση της εμπειρίας άλλων συνταγμάτων από προηγμένες δυτικές χώρες, όπως η Γερμανία, η Γαλλία και η Ιταλία, το Σύνταγμα 1975/1986 εμπεριέχει - συγκριτικά με το Σύνταγμα 1952- πολλές σημαντικές καινοτομίες. Ειδικότερα, με το νέο Σύνταγμα: εμπλουτίσθηκαν αρκετές διατάξεις που αφορούν την προσασία των ατομικών δικαιωμάτων (π.χ. νέες ρυθμίσεις αναφορικά με τη ραδιοφωνία και την τηλεόραση: άρθρο 15 παρ. 2), καθιέρωθηκαν διατάξεις κοινωνικού χαρακτήρα που αφορούν την προστασία της οικογένειας, των πολυτέκνων, της εργασίας, της απεργίας και του περιβάλλοντος (άρθρα 21-24), διακηρύχθηκε ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου, καθώς και του δικαιώματός του για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, εφόσον όμως έτσι δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη (άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1· πρβλ. και άρθρο 25 παρ. 1 και 3), αναγνωρίσθηκε και συνταγματικά η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων (άρθρο 29), εισήχθη ο θεσμός του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου με πολλαπλές αρμοδιότητες (άρθρο 100), προβλέφθηκε η δυνατότητα προκήρυξης δημοψηφίσματος για κρίσιμα εθνικά θέματα (άρθρο 44 παρ. 2), θεσπίσθηκε η αρχή ότι οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου και οι διεθνείς συμβάσεις από την επικύρωσή τους αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του δικαίου της χώρας και έχουν αυξημένη τυπική ισχύ (άρθρο 28 παρ. 1 - η ρύθμιση αυτή έχει αποκτήσει κατά τα τελευταία έτη ιδιαίτερη σημασία και δημιουργεί υποχρέωση του Έλληνα νομοθέτη να προσαρμόζει τους κανόνες δικαίου της Χώρας μας στο κοινοτικό δίκαιο λόγω της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως αυτή διαμορφώθηκε αφενός με τη Συνθήκη του Μααστρίχτ, που επικυρώθηκε και από τη χώρα μας με τον ν 2077/1992 -ΦΕΚ Α' 136-, και αφετέρου με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, που επικυρώθηκε από την Ελλάδα με τον ν 2691/1999 - ΦΕΚ Α' 47· πρβλ. το ενοποιημένο κείμενο των Συνθηκών της Ε.Ε. και Ε.Κ. στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C 340, 10.11.1997), αποσαφήνισθηκαν με λεπτομερή τρόπο τα όρια στις αρμοδιότητες των κυριότερων κρατικών οργάνων, ώστε να αποφεύγονται οι μεταξύ τους τριβές (βλ. π.χ. άρθρα 37 και 38 ως προς την αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να διορίζει Κυβέρνηση, ιδίως όπως τα άρθρα αυτά διατυπώθηκαν μετά την αναθεώρηση του 1986) και ελήφθησαν μέτρα για την ταχύτερη προώθηση του νομοθετικού έργου, π.χ. με τη θεσμοποίηση των νόμιμων πλαισίων (άρθρο 43 παρ. 4) και με την έκδοση, υπό προϋποθέσεις, πράξεων νομοθετικού περιεχομένου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου (άρθρο 44 παρ. 1).

22. Χάρη στις καινοτομίες αυτές αλλά και στη γενικότερη στοχοθέτησή του με βάση την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, είναι γεγονός ότι το Σύνταγμα 1975/1986 επέτυχε να δώσει στη χώρα ένα θεσμικό πλαίσιο ομαλής λειτουργίας του πολιτεύματος, χωρίς κραδασμούς και συνταγματικές κρίσεις, τουλάχιστον κατά τα εικοσιπέντε έτη λειτουργίας (έως σήμερα) αυτού του Συντάγματος. Στην ομαλή αυτή λειτουργία του πολιτεύματος συνέβαλαν αναμφισβήτητα και τα κόμματα, τα οποία, όπως επισημάνθηκε, «δέχτηκαν απολύτως και τήρησαν σταθερούς τους κανόνες του δημοκρατικού πολιτεύματος» (Αντ. Μακρυδημήτρη, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1997, σελ. 286). Από το 1995, πάντως, αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες για την αναθεώρηση του Συντάγματος τόσο από την πλευρά του κυβερνώντος κόμματος (στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμα του τότε Πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου για το νέο έτος 1995), όσο και από την πλευρά του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης (με παρουσίαση ολοκληρωμένης πρότασης των αναθεωρητέων διατάξεων από τον τότε Πρόεδρο της «Νέας Δημοκρατίας» Μίλτ. Έβερτ και τους επιτελείς του την 9.1.1995). Οι πρωτοβουλίες αυτές, που κλιμακώθηκαν με την κατάθεση στη Βουλή προτάσεων για αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος από 96 βουλευτές του ΠΑΣΟΚ (4.6.1997) και από 99 βουλευτές της ΝΔ (5.6.1997), κατέληξαν στη συζήτηση και επιψήφιση από την Ολομέλεια της Βουλής (29.4.1998, 5.5.1998, 12.5.1998, 13.5.1998, 20.5.1998 και 24.6.1998), σειράς αναθεωρητέων διατάξεων του Συντάγματος δηλ. συνολικά 51 άρθρων του Συντάγματος (για τροποποίηση ή προσθήκη διατάξεων) και 6 άρθρων (για θέσπισή τους εξ υπαρχής) (πρβλ. Γ. Κασμάτη, Το Σύνταγμα 1975/1986, εις: Γ. Κασμάτη / K. Μαυριά, Ερμηνεία του Συντάγματος, τ. Α', Αθήνα / Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1999, σελ. 27). Η τύχη των διατάξεων αυτών θα κριθεί οριστικά, κατά τη διαδικασία του ά. 110 Συντ., από τη Βουλή που θα προκύψει από τις εκλογές της 9.4.2000. Σημαντικό είναι ωστόσο να τονισθεί ότι σε μεγάλο βαθμό η αναθεώρηση αυτή προωθήθηκε με συγκλίνουσες απόψεις των δύο μεγάλων κομμάτων και ότι, οι μεγαλύτερες τομές γίνονται προς την κατεύθυνση α) της διασφάλισης των συνταγματικών δικαιωμάτων, ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών, β) της κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και γ) της ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας της δημόσιας διοίκησης και της βελτίωσης των σχέσεων Κράτους - πολίτη (βλ. τον ειδικό τόμο της Βουλής των Ελλήνων με τα «Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος και της Ολομέλειας της Βουλής επί των προτάσεων αναθεώρησης διατάξεων του Συντάγματος», Αθήνα, 1998, σσ. 929). Ανεξάρτητα από τις πρωτοβουλίες αυτές για την αναθεώρηση του Συντάγματος, γεγονός είναι ότι το υπάρχον συνταγματικό πλαίσιο πρέπει να ολοκληρωθεί με την κατάρτιση και θέση σε ισχύ σειράς ολόκληρης εκτελεστικών του Συντάγματος νόμων, που προβλέπονται ευθέως ή εμμέσως από αυτό και που δεν έχουν ακόμη θεσπισθεί, με αποτέλεσμα είτε να παραπορούνται κενά νόμου, είτε και να εφαρμόζονται νόμοι που δεν ανταποκρίνονται πάντοτε στο πνεύμα του νέου συντάγματος ή είναι θεσπισμένοι κατά τη διάρκεια ανώμαλων πολιτικών καταστάσεων (π.χ. σε σχέση με ορισμένα καίρια ατομικά δικαιώματα,

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ, ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

όπως το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και το δικαίωμα του αναφέρεσθαι, για τα οποία εξακολουθούν να ισχύουν τα νδ 794/1971 και 796/1971 αντιστοίχως, που εκδόθηκαν κατά τη διάρκεια του στρατιωτικού καθεστώτος της 21.4.1967· πρβλ. τα κείμενα αυτών των νόμων στο έργο *Γ. Κασμάτη, Νικ. Μιχαλάκη, Αντ. Παντελή, Κείμενα Συνταγματικού Δικαίου, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. N. Σάκκουλας, 1991*, σελ. 678 επ., καθώς και σχετ. δημοσίευμα του *Χρ. Ζέρβα* στην «*Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*» της 18.4.1999, σελ. 90-91 με τον χαρακτηριστικό τίτλο «*400 Απριλιανοί νόμοι ζουν και βασιλεύουν*»).